

Бојана Борковић¹
Филозофски факултет у Новом Саду

СОПСТВО И ДРУГИ У ИСТРАЈНОЈ ЉУБАВИ ИЈАНА МАКЈУАНА²

Циљ овог рада јесте да укаже на то да је проникнути у природу човека, као једног од сталних мотива Макјуанове поетике, могуће само кроз сусрет са оним Другим. Ова проблематика је значајна било да се ради о друштвеном предуслову опстанка појединца, или о дијалектици бића посматраној унутар филозофско-онтолошких оквира. Покушаји протагониста Истрајне љубави да путем специфичних језичких, културолошких али и епистемолошких норми дефинишу сопствени идентитет, указују на чињеницу да је Макјуанов појединац у константном сукобу са другима. Међутим, постављајући ову проблематику на много дубље, онтолошко-егзистенцијалистичке темеље, писац нам овим романом указује на чињеницу да је спознаја Другог у себи управо основни предуслов Сопства. Стога ћемо полазиште за разумевање човека, његовог Сопства, али и Другог, и Других, у овом раду потражити у три репрезентативне теорије: у дарвинистичким ставовима еволуциониста; у Хегеловој дијалектици Господара и Роба и у Лакановим психоаналитичким теоријама.

Кључнеречи: Сопство, Други, Лакан, теорија еволуције, алтруизам, Хегел, човек, друштво

УВОД

Бављење Другим као почетним полазиштем за схватање природе човека створило је у модерној филозофији становиште да се „истина се не рађа и не налази у глави појединог човека, већ међу људима који у процесу дијалогског општења заједнички траже истину“ (Бахтин 2000:105). Овакав сократовско-дијалогски или –речима Бахтина – полифонијски начин тражења истине, карактеристичан је и за Макјуанов уметички универзум.

Сврха те епистемолошке и културолошке полифоније јесте покушај проналажења одговора на оно вечно питање шта то значи бити човек. Указујући на различитост, неразумевање, али и антагонизам између људи унутар једне културе и друштва којом се овај писац бави (а које означавамо као западно-европско и демократско), Макјуан нас рома-

¹ bojana567@yahoo.com

² Усмено саопштење овог рада изложено је на међународној конференцији „Језици и културе у времену и простору“, одржаној у Новом Саду 26. новембра 2011. године.

ном Истрајна љубав (*Enduring Love*, 1997) подсећа да се корен проблема нашег нераздевања себе налази управо у нашем неприхватању и нераздевању Других. Истражујући природу појма и дефиницију човека кроз еволуционистички, филозофски али и психолошки светоназор, писац нам указује на чињеницу да спознаја Другог у себи јесте основни предуслов Сопства, али и човековог здравог односа са другима у групи, друштву. Наиме, оно што је заједничко свим овим ставовима јесте управо њихово основно начело по коме је човеково биће, његово Сопство сагледано не као солипсистички, већ као дијалектички ентитет.

Хегел у својој Феноменологији духа представља идеју Другог као саставног дела човекове самосвести путем чувене дијалектике Господара и Роба, а сликовитим приказом два самосвесна бића, он указује на константу борбу самосвести за превласт над оним Другим у себи, која завршава субординацијом једног, то јест, влашћу оног другог. Овакав однос моћи готово је увек условљен страхом од смрти подређеног, иако се самоспознаја или истина о самом себи може постићи само постојањем оба аспекта свести.

Лакан, у контексту своје психоаналитичке теорије, Друго види као саставни део личности појединца. Он полази од претпоставке да је човек или, како он то каже - хумани субјект - децентрализован, односно, њега, у ствари, карактерише одсуство било каквог јединства, порекла или континуитета. Услед тога, он може да постоји само у односу са оним Другим изван себе, што додатно доприноси отуђењу и даљем продубљивању расцепљености човекове природе.

Дарвинистичко-еволуционистички став о дијалектици бића (који је најочигледније присутан у овом роману кроз „научнички“ глас наратора и главног јунака Џоа Роуза), приказан је као сукоб две основне еволуцијски условљене особине човека: себичности (као предуслова човековог самоодржања) и алтруизма (као предуслова за опстанак у групи).

СОПСТВО И ДРУГИ: филозофија и наука у служби друштва

Коментаришући учинак драматичности првог поглавља нацеороман, Макјуан у једном интервјуу наводи да је његов циљ, између осталог, био да путем Џоовог аналитичког, научничког ума боље сагледана чин на који дарвинисти гледају на свет, као „нешто што укључује морал, укључује инстинкт, укључујестановиштеадаптационистаотомезаштосмотоштојесмо“ (Макјуану: Рејнолдс, Ноукс 2002:16). Врло симптоматично, писац смешта своје протагонисте у једно идилично, еденско окружење, да би их одмах потом натерао да се суоче са сопственим најпримитивнијим инстинктима. Призор беспомоћног дечака у ветром ношеном балону пробудиће код Џоа алтруистички дух (као и код остале четворице мушкараца који ће притећи у помоћ и покушати да приземље балон). Међутим, услед страха од сопствене смрти, четворица мушкараца ће, један за другим, одустати од подухвата и испустити уже, остављајући за собом Џона Логана (чији је алтруистички дух очигледно био јачи) да

са балоном готово симболички одлети у висине, а затим, право у смрт. Темељи морала, етике и човечности стога су отеловљени управо у тој – како Џо каже – нерешивој дилеми са којом се морала суочити ова мала екипа најразличитијих примерака људске врсте:

Сарадња – темељ наших првих ловачких похода, сила која је покренула нашу склоност да развијемо језик, саставни чинилац наше друштвености. Јад који смо касније осећали доказ је да смо знали да смо изневерили сами себе. Међутим, у нашој природи постојао је и нагон да пустимо уже. Себичност је такође уписана у нашем срцу. То је унутрашњи сукоб сисара – шта дати другима, а шта задржати само за себе. Кретање тим путем, уз свест да друге треба надзирати док они контролишу нас, то је оно што називамо моралношћу. Висећи изнад шуме Чилтернса, наша екипа прошла је кроз прастару, нерешиву дилему: ми, или ја. (Макјуан 2007а: 18)

Суштина ове дилеме је у томе да ако сви држе уже, балон је могуће сигурно спустити на земљу. Међутим, чим један члан овог тима попусти, настаје хаос, јер људи у основи јесу себични, а то је и показала њихова екипа. Заправо, реч екипа у њиховом случају носи један помало ироничан предзнак, јер они то никада нису ни били. Недостатак вође и међусобне сарадње зарад заједничког циља на тај начин и еволуцијски указује на слабост и коначан пораз постиндустријског демократског друштва, као последње карике у еволуцијском развоју.

Ако, са друге стране, пођемо од претпоставке да ће прва, инстинктивна човекова реакција на кризни моменат у ком су се нашли учесници спасавања дечака, пробудити основни, готово животињски порив за самоодржањем, било би логично да ће Џо или било ко други, од почетка избегавати ситуацију која га ставља у опасност. Међутим, као што видимо, он не само да то не чини, него након смрти Џона Логана константно има осећај кривице. Дакле, ако је себичност условљена нашим нагоном за самоодржањем, поставља се питање шта условљава појаву алтруизма код човека – потребу да се помогне другима, чак и по цену сопствене сигурности?

Чини се да је одговор који нам писац даје већ садржан у самој прастарој човековој дилеми „ми или ја“. Чињеница да овде дијалектика није дата на релацији „они или ја“, говори много о друштвеном аспекту као саставном делу дефиниције човека. „Ми“, дакле, у ствари јесте „ја“, јер други људи, група или друштво јесу предуслов опстанка појединца. Макјуановски речено, ми смо „друштвене животиње“ (Макјуан у: Велс 2010: 129), јер једна од основних карактеристика које су условиле опстанак људске врсте јесте наша потреба за другима, друштвом.³ Стога, осећај припадности, заједнице представља правилно полазиште за изналажење узрока алтруизма као несебичне помоћи другима. Живот у заједници обезбедио је опстанак човека као врсте, али је и онемогућио

3 Потврду овог става Макјуан даје и кроз лик Џеда Перија, чији је ментални поремећај настао управо услед усамљености, друштвене изолованости.

појаву нездравог, деструктивног солипсизма који је, као што се види на примеру Џеда Перија, погубан. Како сам писац каже:

друштвени сусрет је, чини ми се, у срцу ствари, људи (...) Нисам сигуран да можемо истражити сами себе у изолацији. Управо је сусрет, сусрет под притиском, конфликт између људи оно што нас открива себи самима. (Макјуан у: Велс 2010: 129)

Оно на шта нас Макјуан овим романом, али и осталим својим романима опомиње, јесте да се лични сукоб који се дешава унутар граница сваког човека – оно што је сама суштина његовог идентитета – може истражити само у екстремним, шокантним ситуацијама, које појединцу не пружају могућност да егом замаскира непријатна сазнања о себи самом. Управо такав моменат откривања, суочавања са својим слабостима јесте тренутак када Џо може да отпочне свој морални развој. Стога, инцидент са балоном заиста јесте својеврстан почетак праве Џоове приче. Драматичност и тежина несреће другог човека (која је последица себичности, еволуцијски оличене у пориву за самоодржањем) уздрмаће до корена његов, али и животе његових ближњих и приморати га да схвати пуно значење појма Другог – било као нераскидивог дела његове сопствене личности, или као предуслова за опстанак у заједници, друштву.

Сагледавајући однос себичности и алтруизма кроз филозофски светоназор, приметимо да су лични интереси или „интересност“⁴ веома често поистовећени са појмом Сопства. Левинас тако, појам интересности изједначаје са појмом сопства:

Esse je interesse. Бивствовање је интересност. (...) Интересност бивствовања се драматизује у међусобној борби егоизма, борби свих против свих, у мноштву алергичних егоизама који су у међусобном рату и на тај начин заједно (...) На тај начин је бивствовање екстремни синхронизам рата (Левинас 1999: 16-17).

Примењујући тезу да је бивствовање интересност на поменуто дилему главног протагонисте овог романа, можемо доћи до два закључка. Прво, себичност и сопствени интереси који су отеловљени његовим мислима „дете у корпи није моје дете, те нећу ни да умрем за њега...“ (Макјуан 2007а: 17-18), заправо јесу оно што га чини човеком, дефиниција увек себичног Сопства, које мора себе да спасе. Стога, борба различитих егоизама који су у међусобном рату, јесте борба за опстанак коју су, висећи са балона, у једном тренутку међусобно водили свих петорица мушкараца, да би, као у сваком рату, најслабији од егоизама – Логанов – морао да буде поражен. С друге стране, борба се у кризном моменту, рату, одиграва унутар самог човека. Све до тренутка кад је озбиљно угрожен и његов сопствени опстанак, Џо може да буде већи од самог себе и да каже: „Дете, само, беспомоћно. Дужност ми је била да издржим“ (Макјуан 2007а: 17). Дакле, и Сопство и оно Друго налазе се у једном субјекту, који је услед своје распоућености, децентрализованости, осуђен да за-

4 Термин који користи преводилац Левинасовог дела.

увек води рат са самим собом, својим другим ја, никад не успевајући да достигне равноправност и целовитост.

Левинасова теза да је бивствовање екстремни синхронизам рата, доводи нас до хегеловског становишта, по којем се Сопство једино може дефинисати кроз константну борбу за превласт над оним Другим, јер како каже:

оно друго не може бити укинито нити уништено, а да не уништи себе, стога, у најбољем случају, мора доћи до помирења између сопства и другог тако да свест може да „универзализује“ себе кроз друго. У односу доминације и подређености између две свести, на пример, господара и роба, основни проблем свести јесте превазилажење њене другости, или боље речено, постизање интеграције са самом собом. (Дукет 2001)

Та немогућност интеграције свести са самом собом осликава и немогућност главног протагонисте да се помири са чињеницом да је у њему (као и код остале тројице мушкараца који су испустили уже) господар ипак био себичност, а роб алтруизам; док је једино код Логана овај однос био обрнутог редоследа.

Еволуционистички став да се природа човека дефинише кроз различити однос снага ове две основне човекове особине, неминовно нас доводи до закључка да колико год да се људи разликују⁵, такође су и слични, баш као што су готово идентична два мравља које Џо једном приликом посматра. Дакле, са становишта еволуционе биологије, човек је само једна карика у природном циклусу живота, чиме нам Џо директно указује на биолошку повезаност не само људи, већ и свих живих бића.

У том контексту, оно човеково Друго може бити представљено као читав свет, окружење, природа у целини, и тиме однос човека према окружењу – природи, нужно упућује на однос снага у Хегеловој дијалектици духа. Другим речима, Сопство – човек, свестан своје непотпуности тражи оно Друго у природи, која је такође и сама део његовог Сопства. У основи овог односа налази се сукоб, услед чега две стране улазе у борбу, да би коначно једно покорило оно друго, баш као што човек покоравља природу, искоришћавајући је зарад својих интереса. Иронично, према Хегелу, ова борба никада није коначна, јер Друго или „роб“ (у овом случају природа) може препознати да је свет направљен његовом заслугом, и да је господар, у ствари, роб његовог рада (баш као што човек зависи од природе), и улоге ће тада бити промењене.⁶ С друге стране, како Хегел објашњава, ако једно умре у тој борби, умреће и друго.⁷ Стога је опасност

5 Очигледно је да писац у овом роману константно сукобљава најразличитије појединце, не само кроз три главна лика, као представника три различите епистемологије (наука, религија, уметност), него и на релацији Џо-Логан (крив-невин), Џо-Џед (нормалан, друштвено пожељан-поремећен, друштвено неприхватљив), итд.

6 Можемо, такође, претпоставити да је у праисторијско доба однос снага био другачији; човек је био роб природе у правом смислу те речи, а његов опстанак условљавала је природа.

7 Наравно, у овом случају ипак не можемо да претпоставимо да ће природа, окружење нестати уколико нестане и човек.

за човека утолико већа јер смо сви ми сведоци да човек незауостављиво „убија“ природу, убијајући, дакле и себе самог.

Еволуцијски посматрано, то би значило да је повезаност човека и природе, а тиме и међусобна повезаност људи уопште, морала условити и њихову међусобну сличност, не само на биолошком, већ – још важније – на психолошком, емотивном нивоу. А управо је то погодно тло за изна-лажење одговора на једно од основних питања Маџуанове поетике: који су то морални оквири који дефинишу човека? Или, у случају Истрајне љубави, колико су инстинкт или биолошки условљене особине човека, као производ човекове адаптације природним условима, утицали на оно што јесмо, и – како писац то каже – „зашто смо такви какви смо“? (Маџуан у: Рејнолдс, Ноукс 2002: 16). Како би нашао одговоре на ова питања, Маџуан у овом роману полази од становишта психолога еволуциониста, по којима су емоције, односно, начини на које их изражавамо, заједнички свима нама:

Уколико је неке потребна потврда Дарвинове тврдње да су многи изра-зи емоција код људских бића општи, генетски уписани, увериће се у то за само неколико минута у близини врата кроз која излазе приспели путни-ци на четвртом терминалу аеродрома Хитроу. Видео сам исту радост, исте необуздане осмејке на лицима насмешене Нигеријке, баке танких усана из Шкотске и бледог, пристојног пословног Јапанца, када би, гурајући коли-ца са пртљагом, угледали познато лице у нестрпљивој гомили. Пријатно је посматрати разноликост људи, али и њихову истоветност. Чуо сам исту силазну ноту, уздах и име, док су се двоје пробијали да се загрле. Дурска се-кунда, или молска терца, или нешто између? Та-та! Јолан-та! Хо-би! Нз-е! (Маџуан 2007а: 9)

О значају емоције према Другој као пресудном фактору човекове друштвене прилагодљивости имплицитно говори и одабир имена ево-луциониста из Захвалнице аутора на крају романа. Посебан значај за Маџуанову поетику уопште има еволуциониста Е. О. Вилсон, на кога се и сам Џо позива поводом свог чланка о осмеју. Како Питер Чајлдс наводи, Вилсон, као поборник такозване социобиологије, заступа стано-виште да је људско понашање производ како биолошке еволуције, тако и друштвене интеракције људи, те га и сам Маџуан отворено описује као „просветитеља“ и као „рационалног оптимисту који нам указује на лепоту наратива живота на земљи“ (Даглас у: Чајлдс 2007:24). Тај нара-тив живота на земљи, о коме Маџуан говори, јесте она прича коју Џо прича Рејчел и Леу, и тиче се самог постојања човека као саставног дела природног света и живота на земљи. Зато, река на којој се Џо нашао са њима на крају своје приче, не само да по правилу симболише живот, већ његово објашњење „тајновите моћне силе“ која повезује два атома водо-ника и један атом кисеоника, треба бити схваћено у оквирима друштве-не интеракције људи, у чијој сржи лежи емоција према другој, осећај који човека приморава да искоракне из сопствених оквира себичности и окреће га другим људима.

Други веома важан утицај има и утицајно дело еволуционисте Антонија Дамасија Декартова грешка (*Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*, 1994), које писац такође наводи у својој Захвалници. Већ из самог наслова можемо приметити да је и овога пута Сопство схваћено не као солипсистичко поимање себе (овековечено сентенцом „Мислим, дакле постојим“), већ кроз однос према Другоме. Дамасио се супротставља Декартовом начелу да је разум оно што човека одваја од животиња, наглашавајући да су емоције истински покретач разума. Тиме, Џоова немогућност да одвоји разум од емоција током целог романа, илуструје Дамасијеву теорију да успешна интеракција људи није основана на логичком просуђивању (на чему он толико инсистира), већ на међусобном разумевању људи и њиховој способности да осећају и саосећају.⁸ И сâм Макјуан је много пута изјављивао да је

основна људска карактеристика имати осећај о томе како је то бити неко други, осећај да су они у основи попут вас. И да, у проширеном смислу, одређена дела окрутности постају пропусти имагинације... Други умови – то је појам који је, ја мислим, веома тешко разумети када си мало дете, а сучавање са њим је, делом, оно што називамо моралним развојем (Макјуан у: Велс 2010: 127).

Саосећајност, сарадња и алтруизам као саставни део „унутрашњег сукоба сисара“, стога, превасходно припадају емотивном аспекту човека, а то је она сила која нас све повезује, то је оно што ми јесмо, сила која повезује Сопство са Другим. То значи и да је свака религиозна, друштвена или културна искључивост последица управо таквог неразумевања, немогућности сагледавања емоција других, и једнако је солипсистичка и сулуда колико и Џедова религиозно-љубавна фиксација.

СОПСТВО КАО ДРУГИ

Џо и Џед

Истраживање моралних граница код Макјуана готово се увек везује за сукоб крајности. Сукоб с оним Другим у човеку, с оним екстремним, маргиналним, поремећеним и у овом случају јесте једини пут који води до саме сржи проблематике човека. Макјуанова често симболичка употреба имена за своје протагонисте (Џо-Џед), од почетка упућује на то да Џед представља обнута слику у огледалу, његов алтер его или двојника. Сукобљавајући Џоов рационални, научнички ум, са једним крајње ирационалним, болесним умом (који не само да тврди да између њих по-

8 Овакво становиште се у савременој филозофској мисли поред Левинаса приписује и Полу Рикеру. У свом веома утицајном делу Сопство као Други он дефинише Сопство кроз неизоставан однос са Другим, такође супротстављајући своју тезу Декартовом егоистичном схватању субјекта. Према Рикеру, видети себе значи видети друге у себи, то јест, видети другог као себе. Тиме патња других постаје наша патња, а добробит других није ништа друго него наша сопствена добробит.

стоји љубав, него да је његов задатак да приведе овог окорелог рационалисту и атеисту у „божије јато“), Макјуан нас упозорава да ће овај сукоб неминовно довести у питање и Џоов здрав разум, којим се он толико дичи. Не само Клариса, већ и ми као читаоци посумњаћемо у то да ли Џед заиста постоји.

Психолошки посматрано, закључак који пролизилази из ове претпоставке јесте да је Џоова подсвест, услед трауме, створила нову подвојену личност – Џеда, који представља оличење неких његових латентних жеља. Врло је занимљиво да је објекат жеље у Џедовом случају мушкарац, а не жена (слично као у роману Утеха странаца), што директно упућује на могућност постојања Џоових хомосексуалних склоности. То значи да ће, био Џед стваран или не, његова појава приморати Џоа да се суочи и са сопственим латентним хомосексуалним жељама. Мада никако не жели себи да призна ову компоненту своје личности, она крајње фројдовски или лакановски упућује на то да је то саставни, ако не и основни део у процесу самоспознаје. Наиме, имена Џо и Џед не само да су слична, већ директно асоцирају на Фројдову структуру личности јер симболички представљају его и ид. Они, стога, јесу два лица једне исте личности; то јест, Џед као ид представља онај део Џоове личности који је нагонски и као такав не познаје законе времена, логике и морала.

Нешто касније, у сцени док посматра себе у огледалу (мотив који јасно упућује на постојање двојника), Џо и замишља како изгледа бити опседнут неким као што је он, да би убрзо схватио да је „у вези“ (Макјуан 2007а: 66). У том смислу, Лаканова чувена сентенца „Ја то је други“ (Јевремовић 2000: 95) добија на снази, утолико што Џед представља оно Друго (које у исто време јесте и није ја), које је саставни део Џоовог Сопства, и за којим он стално тежи.

Врло је занимљиво запажање критичарке Лин Велс да његово презиме Роуз (енг. *Rose*) има помало женску конотацију. Како она примећује, Џо преузима типично женску улогу сексуалне жртве, а Клариса га оптужује да је изазивао Џеда. Надаље, ову констатацију она аргументује и Џоовом несигурношћу када је у питању његова каријера, јер он себе описује као паразита који живи од туђих оригиналних идеја и проводи већину свог времена радећи од куће, док је Клариса та која има докторат и испуњен професионални живот на универзитету са студентима и колегама који је поштују. Ово нас наводи да закључимо да би у том случају могућа психо-патолошка позадина њиховог односа била да је Клариса, у ствари, мушкарац који одлази у свет и зарађује за живот, док Џо преузима улогу фрустриране жене-домаћице, која је услед своје професионалне неиспуњености и комплекса ниже вредности, у стању да измисли Џеда, који представља испуњење њених, то јест, његових скривених егоцентричних жеља о сопственој важности.

У контексту Лаканове психоаналитичке теорије, субјект-Џо налази себе на месту Другог, поистовећује себе са својим одразом у огледалу (својим алтер егом или двојником) и тиме се отуђује од себе самог. Према

Лакану, овај процес „подвајања“ производ је тзв. „примарне идентификације“ или процеса у развоју личности човека који се јавља у периоду од шест до осамнаест месеци када долази до човековог (бебиног) поистовећивања до тада јединственог себе са Другим - са својим одразом у огледалу (својим алтер егом, двојником). Као последица овог стадијума, долази до отуђења и даљег продубљивања расцепљености човекове природе. Лакан истиче да иако је ово моменат када субјект прихвата Другог као сопственог, он ће, услед изгубљеног тоталитета, увек покушавати да преко нечег не-целог прикаже нешто као „фантазматски цело“. Заправо, у основи овог односа налази се жеља, те субјект константно тежи реконструисању изгубљеног јединства ослањајући се на Другог. А како Друго није у његовој моћи, поновно успостављање тоталитета је немогуће. Надаље, Лакан тврди и да „дијалектика бића неминовно подразумева моменат неизвесности и потенцијално увек присутне празнине, тј. одсуства“ (Јевремовић 2000: 91). То значи да се конституисање Џоовог идентитета неминовно врши уз помоћ двојника, при чему нестабилан и непотпун субјект (попут Џоа) прижељкује тог Другог, како би употпунио представу о самом себи. У процесу самоспознаје Џо мора да се суочи са својим латентним хомосексуалним склоностима и ирационалним делом своје личности (симболички датим појавом Џеда као његовог ида), кога и сам Џо описује као утвару „коју сам само ја могао да призовем, дух мог ишчашеног, несавршеног карактера“ (Макјуан 2007а: 91).

СОПСТВО И ЈЕЗИК

Џоова очигледна опсесија решавањем Џедог случаја именованем конкретног психичког поремећаја познатог као Деклерамбоов синдром јесте покушај да реконструишући његову поремећеност, реконструише оно изгубљено јединство своје личности за којом он трага. Пратећи Лаканову теорију, то би значило да ако је Џед оно Друго које је Џоу неопходно да би надоместио одсуство сопствене заокружености, онда је и он сам помало поремећен. У том смислу, Кларисина изјава да Џед није узрок његове узнемирености, већ симптом његовог сопственог лудила, делује крајње оправдано. Јер и према Лакану:

присуство другог, најједноставније речено, није априорна извесност бића субјекта. Напротив, оно је у одређеном смислу увек крајње неизвесно. Не само да се субјект психоанализе потенцијално увек може декомпензовати тј. полудети (...) Субјект психоанализе је, за разлику од субјекта феноменологије, увек негде луд. (Јевремовић 2000: 91-92)

Врло је уочљиво да је један од главних мотива у овом роману лудило. Наравно, евидентно је да је Џед луд, али је далеко занимљивији начин на који Макјуан овај мотив примењује на свог главног протагонисту.

Мишел Фуко у свом веома утицајном делу Историја лудила у доба класицизма истиче да услов постојања лудила као патологије изискује постојање супротног принципа – здравог разума. Џоов крајње рацио-

нално-аналитички ум, стога, јесте антитеза ирационалном, поремећеном Цедовом свету. И са овог аспекта, видљиво је да је Цо сам произвео Цеда. Паскалове речи којим Фуко почиње своју студију о лудилу сведоче о комплексности саме дефиниције лудила:

Сасвим је извесно да су људи нужно луди, па би, не бити луд, био још један облик лудила. (Паскал у: Фуко 1980: 9)

Фуко полази од чињенице да је језик психијатрије заправо „монолог разума о лудилу“ (Фуко 1980: 11). Питање које нам се овде намеће јесте да ако не постоји разговор између лудог и „не-лудог“, како онда са сигурношћу можемо да тврдимо да је нешто нормално?

Део романа који представља психијатријску студију о Де Клерамбовом синдрому извесних Роберта Вена и Алберта Камије⁹, јесте савршен пример како језик науке – језик рационалног и емпиријског знања – категорише и дефинише Цеда као оно Друго – друштвено неприхватљиво. Јер, језик психијатрије по самој својој дефиницији ни не пружа прилику пацијентима да сами говоре у своје име јер је њихов језик од самог почетка неразумљив унутар граница „здравог разума“.

Насупрот увреженом мишљењу да језик представља предуслов човекове друштва прихватљивости (као основно средство комуникације), као и да је неопходна ставка приликом дефинисања наше свести о себи, Лакан заступа другачију тезу. Према њему, конфликт бића које говори налази се управо у чињеници да иако говор, речи постоје како би конструисале имаго Другог, оне заправо доприносе његовој даљој деконструкцији:

Колико год да је човек схваћен као биће које говори, управо сама чињеница да говори осуђује га на то да он, заправо, никада није у стању све да искаже. Парадокс је у томе што је управо говор тај који човека тера у мутизам. У немост. (Јевремовић 2000: 58)

Лакан прави изричиту разлику између језика или говора, али и теорија којима ми објашњавамо истину и свет, јер, како каже, то је једно, а истина, стварност, или како он то назива, „ствар“ (*das Ding*) је друго:

Ствар, то исто, *das Ding*, тражи целу душу (а уз њу наравно и тело), језик није довољан. Тражи апсолутни тоталитет субјекта, а опет, као за пакост, управо је то оно што сам субјект обележен мањком никоме и ни под којим условима не може дати. Отуд опсесивност теоријског ума. Свака теорија почива на конструкцији, а самим тим и на фикцији. Оно битно, *das Ding*, за њу је (баш онако као што пише у Платоновом VII писму) немогуће, недостижно. Из тог разлога ниједна теорија не може бити потпуна. Ниједан дискурс не може стећи право на апсолутну легитимност. (Јевремовић 2000: 59)

Ови ставови, између осталог, аргументују и оно основно постмодернистичко начело по којем нити један језик – био он Цоов језик науке, Кларисин језик уметности или Цедов „Божји језик“ – не може дати

9 Имена *Robert Wenn* и *Albert Camia* анаграм су пишневог имена.

коначан суд о истини. И не само то. Услед инсистирања на проналажењу одговора, ти језици, епистемологије или – речима Лиотара – велики наративи, једнако су опсесивни и солипсистички као и Џедова љубавно-религијска фиксација. Пишчева теза о крајњој релативности сваког мишљења, аргументована је и вишеструким крајем романа. Први, најдужи део, који је Џоова прича, представља начин на који језик уметности, то јест књижевности, говори о догађајима после инцидента са балонном; Додатак I у виду историје случаја представља научно-аналитичко објашњење Џедовог стања, док је Додатак II Џедов солипсистички исказ у облику писма, отеловљен у последњој реченици романа: вера је живот. Треба напоменути и да о коначном одсуству јединства, истинитости и целовитости човековог Сопства (било на личном, било на друштвеном нивоу), сведочи и мноштво „мањих наратива“ у роману, који међусобно коезистирају, а сваки за себе је једнако битан, јединствен и носи своје специфично виђење стварности, баш као што је и један инцидент – Логанова смрт – интерпретиран на најразличитије начине.

ЗАКЉУЧАК

Решење вечите загонетке шта то значи бити човек у овом роману могуће је само кроз сусрет са Другим – било да се ради о „друштвеном сусрету“, или о сусрету са оним Другим, дубоко сакривеним унутар граница нашег Сопства. Макјуан полази од претпоставке да је савремени постмодерни човек – лакановски речено – децентрализован, непотпун (иако је често несвесан те своје нејединствености), а оно Друго за којим он свесно или несвесно жуди, онај отуђени део његовог Сопства, налази се ван њега самог, негде у „мноштву равноправних свести и њихових светова“ (Бахтин 2000: 8). Стога, као што сам субјект никада не може да достигне ту целовитост за којом толико тежи, тако ниједан од представника основних епистемологија које нам писац нуди као кључ проблема (Џо-науке, Клариса-уметности, Џед-религије), неће бити у стању да дешифрује или језички уобличи све оно што чини суштину човека. Штавише, Макјуан нас овим романом изнова подсећа да су језици којима говоримо (били они језици уметности, религије, науке, „језик лудог“, „језик нормалног“, или језик психијатрије) често међусобно неразумљиви услед разлика у нашим уверењима, светоназорима и културама управо јер занемарују постојање вишезначног концепта Другог.

Међутим, уколико за тренутак застанемо и запитамо се који су то оквири човековог Сопства, схватамо да у оној прастарој човековој дилеми „ја или ми“ (која је и дефинисала човеково Сопство током еволуције), ми јесте ја, јер на крају крајева, „језик Другог“ јесте онај заједнички језик којим сви говоримо. Почетна слика шесторице најразличитијих људи који вуку по једно уже (како би остварили заједнички циљ), стога, може бити сагледана као покушај сваког од нас да на себи својствен начин сагледа стварност, јер она не постоји јер „ја постојим“, већ је делимо и стварамо са другима. С друге стране, ова слика илуструје њихов јединствени

допринос „људском пројекту“ (Макјуан у Велс 2010: 135) зарад једног вишег, али заједничког циља, циља који полази од саосећања са судбином другог људског бића, а та је емоција својствена само човеку.

У том смислу, Џоову метафору с краја приче о милионима, милијардама честица „нагомиланих заједно у свим правцима, готово до бесконачности“ (Макјуан 2007: 194) можемо схватити као милионе и милијарде јединствених верзија, перспектива и начина сагледавања догађаја који чине нашу заједничку стварност. Или као милоне, милијарде других људи поред којих живимо... А ако знамо да не постоји ниједна перспектива, језик или епистемологија која би могла да да објективну истину о нама самима, сложићемо се са речима Џоа:

Немилосрдна објективност, поготово о нама самима, одувек је била безнадежна друштвена стратегија. (Макјуан 2007а: 157)

Литература

Бахтин 2000: М. Бахтин Проблеми поетике Достојевског, Београд: Zeptr Book World.

Чајлдс 2006: Р. Childs, *The Fiction of Ian McEwan*, Palgrave MacMillan.

Чајлдс 2007: Р. Childs, *Ian McEwan's Enduring Love*, Oxon: Routledge.

Даглас 2001: Е. Douglas, Darwin's natural heir, *The Guardian*, www.guardian.co.uk [15.05.2011.]

Дукет 2001: D. Duquette, Hegel's social and political thought. *Internet Encyclopedia of Philosophy*, www.iep.utm.edu/hegelsoc/ [15. 5. 2011.]

Ђерговић Јоксимовић 2009: З. Ђерговић Јоксимовић, Ијан Макјуан: полифонија зла, Београд: Геопоетика.

Фелуга: D. Felluga, Modules on Lacan: On Psychosexual Development, *Introductory Guide to Critical Theory* <http://www.purdue.edu/guidetotheory/psychoanalysis/lacandevlop.html> [21. 04. 2011.]

Фуко 1980: М. Фуко, Историја лудила у доба класицизма, Београд: Нолит.

Хегел 1986: Г. Хегел, Феноменологија духа, Београд: Београдски издавачко-графички завод.

Јевремовић 2000: П. Јевремовић, Лакан и психоанализа, Београд: Плато.

Ковал 2004: R. Koval, An Interview with Ian McEwan, *Erudition Magazine*, <http://www.eomag.com> [21.01.2010.]

Левинас 1999: Е. Левинас, Друкчије од бивства или с ону страну бивствовања, Никшић: Јасен.

Макјуан 2007а: И. Макјуан, Истрајна љубав, Београд: Паидеиа.

Макјуан 2007б: I. McEwan, *Enduring Love*, London: Vintage.

Рејнолдс, Ноукс 2002: М. Reynolds, J. Noakes, *Ian McEwan: The Essential Guide*, London: Random House.

Велс 2010: L. Wells, *New British Fiction: Ian McEwan*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Залевски 2009: D. Zalewski, The Background Hum: Ian McEwan's art of Unease, *The New Yorker*, www.newyorker.com [21. 04. 2010.]

Bojana Borković

THE SELF AND THE OTHER IN IAN MCEWAN'S *ENDURING LOVE*

Summary

The aim of this paper is to indicate that any attempt of understanding human nature (which is a constant concern of McEwan's novels) inevitably entails the concept of the Other. Whether referring to it as a social aspect of an individual's existence; or as a dialectic seen from philosophical point of view, the concept of Other constitutes an important part of McEwan's ontological quest.

In *Enduring Love*, the writer postulates that human need for understanding both himself/herself and the world around requires a certain narrative or epistemology which could help him/her create some sort of coherent experience of the postmodern world in which "the pitiless objectivity, especially about ourselves, was always a doomed social tragedy" (*Enduring Love*, 181). Using three representative epistemologies – science, art and religion – represented by the three main characters, the writer exemplifies the fact that in the world of individual, religious and cultural differences, conflicts are bound to happen. McEwan, however, does not think that the Other is solely a socially restricted concept, but raises the whole issue on a more complex ontological and existential foundation. Therefore, this paper will regard the fact that the cognition of Other in oneself is a prerequisite of the Self, and consequently, of our healthy relationship with other individuals in the society. The theoretical basis for such ontological quest for the Self, the Other, as well as the others in this paper has been taken from Darwin's evolutionary theories; Hegel's *Master and Slave* dialectic and Lacan's psychoanalytic theories.

Keywords: self, other, Lacan, theory of evolution, altruism, Hegel, man, society

Примљен марта 2013.

Прихваћен маја 2013.